

ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (1)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аязан Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқұмбаев Айболат Қайырсылаұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті, Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосуке, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропологы (Токио, Жапония);

Отепова Гульфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Саидов Ильхомжон Мухиддинович, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Самарқан, Өзбекстан); ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендерович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусеитова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Еимухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрсылович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузайте-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Муминов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Нурсан Алимбай, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отенова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томоико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Мурадович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Копеева Сания Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru
Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 5865559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulfira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuillemenot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Kopeyeva Saniya

АРХЕОЛОГИЯ / ЭТНОГРАФИЯ / ЭПИГРАФИКА

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 26. Is. 4, pp. 263-282, 2023
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_1_263-282

**ҚАЗАҚ РУ-ТАЙПАЛАРЫНЫҢ ТАҢБАЛАРЫ ЖӘНЕ
ОЛАРДЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРДЕЛЕУ**

Шынарбек Сейітханұлы¹, Нурлыбек Жаныкулов²

¹Моңғолия Ғылым Академиясының Тарих және этнология институты
(13-район, Энхтайван даңғ., 13330 Баянзүрх ауданы, Улаанбаатар, Моңғолия)
Түркияның Улудаг университеті
(Гөрүкле ауданы, 16120 Бурса, Түркия Республикасы)
Тарих ғылымдары бойынша докторант, ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0000-0003-3068-4418>. E-mail: shynarbek20@gmail.com

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Саттарханов көшесі 29/3, 161200, Түркістан, Қазақстан Республикасы)
Философия ғылымдарының PhD, аға оқытушысы
<https://orcid.org/0000-0002-2159-1888>. E-mail: nurlybek.zhanykulov@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024
© Сейітханұлы Ш., Жаныкулов Н., 2024

Аңдатпа. *Кіріспе.* Ұлы дала көшпенділерінің бір бөлігін құраған Түркі халықтары көне дәуірлерден бері өз егемендігін және дербестігін айқындау үшін таңба қолданып келген. Қазақ ру-тайпалары да өздерінің дербестігін және мүлкін сақтау үшін әр ру жеке-жеке таңбалар қолданған. Ру-тайпалардың бірлігі мен бүтіндігін айқындайтын бұл таңбалардың тарихы тым тереңде. Қазақ ру-тайпаларының таңбаларын анықтау, олардың бейне-пішіндерін ғылыми тұрғыдан дәлелдеу әлі де ғылыми зерттеулерді талап етеді. Сондықтан бұл тақырып уақытын күткен зерттелуі тиіс тың тақырып ретінде қарастырылады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Қазақ ру-тайпаларын зерттейтін ғалымдар көбінесе рулардың әлеуметтік және мәдени мәселелеріне көбірек назар аударғандықтан олардың саяси көзқарастары және ұлттық құндылықтары, идеологиясы көбінде назардан тыс қалған. Бұған түрлі себептер әсер еткенін байқаймыз. Осы мәселелердің ішінде қазақ ру-тайпаларының шежіресі, ұраны және таңбасының зерттелуі аса маңызды болып саналады. Мақаламызда қазақтың Ұлы Жүз, Орта Жүз, Кіші Жүз құрамына кірген ру-тайпалардың таңбалары туралы жасалған ғылыми зерттеулер, түрлі сараптамалар мен тарихи деректерге сүйене отырып, таңба пішіндерін ғылыми тұрғыдан талдау, толықрақ зерттеу мақсат етілді. *Нәтижелер.* Мақаламызда қазақтың ру-тайпалары арасында қолданылған таңбалардың бейне-пішінін эпиграфикалық тұрғыдан зерттей келе Орхон және Енисей жазуларында қолданылған әліпбилердің көбі осы таңбалармен ұқсас екендігі және осындай белгі, символдардан таңбалардың ортаға шыққандығы туралы ғылыми сараптамалар жасалды. *Қорытынды.* Ғылыми зерттеулер бойынша қазақ ру-тайпаларының қолданған

таңба түрлері арнайы кестелер бойынша берілді. Мақала да түбі бір, түркітестес халықтардың ортақ құндылықтары, мүддесі және мәдениеттеріне байланысты жаңаша ғылыми мәліметтер берілген.

Түйін сөздер: Көшпенділер, таңба, қазақ халқы, ру-тайпа

Дәйеккөз үшін: Сейітханұлы Ш., Жаныкулов Н. Қазақ ру-тайпаларының таңбалары және оларды эпиграфикалық тұрғыдан зерделеу / Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 1. Б. 263-282. (Қаз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_263-282

EPIGRAPHIC REVIEW OF THE STAMPS (TAMGA) OF THE KAZAKH TRIBES

Shynarbyek Syeitkhan¹, Nurlybek Zhanykulov²

¹Institute of History and Ethnology of the Mongolian Academy of Sciences
(District 13, Enkhтайван Ave., 13330 Bayanzurkh District, Ulaanbaatar, Mongolia)

Bursa Uludag University (Gorukle District, 16120, Bursa, Turkey)

PhD student, research worker

<https://orcid.org/0000-0003-3068-4418>. E-mail: shynarbek20@gmail.com

²Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(29/3 Sattarkhanov Street, 161200, Turkestan, Kazakhstan)

Faculty of Theology, Department of Philosophy, PhD, senior lecturer

<https://orcid.org/0000-0002-2159-1888>. E-mail: nurlybek.zhanykulov@gmail.com

Abstract. *Introduction.* Turkic peoples, who are part of the great steppe nomads, have used stamps to prove their sovereignty and independence since ancient times. Kazakh tribes are also known to use individual stamps to protect their independence and property. The history of these stamps, which express the unity and integrity of tribes, is quite deep. Determining the Kazakh tribes' marks and scientifically proving their image-forms still requires more scientific research. For this reason, it is considered a new issue that needs to be studied. *Purpose and objectives of the research.* Scientists who study Kazakh tribes have generally paid more attention to the social and cultural issues of the tribes. Therefore, their political views, national values and ideologies have not been examined in detail. This appears to be affected by various reasons. Among these issues, examining the genealogy, slogans and stamps of the Kazakh tribes is considered very important. In our article, it is aimed to re-evaluate, analyze them scientifically and investigate them in more detail, taking into account some scientific research and evaluations about the stamps of the tribes and clans in the Ulu Jüz (Senior jüz), Orta Jüz (Middle jüz) and Kishi Jüz (Junior jüz) of the Kazakhs. *Results.* In addition, when we study the stamp forms used among the Kazakh tribes from an epigraphic perspective, we see that they resemble most of the ligatures used in the Orkhon and Yenisei inscriptions. *Conclusion.* Scientific analysis has been given that these ligatures or letters are the origins of the stamps and symbols used in the Kazakh tribes or vice versa. The stamp types used among Kazakh tribes are given in the chart. Our article also includes new scientific information about the common values and culture of the Turkic peoples.

Keywords: Nomads, stamp, Kazakh people, tribe

For citation: Syeitkhan Sh., Zhanykulov N. Epigraphic review of the stamps (tamga) of the kazakh tribes // Otan tarikhy. 2024. Vol. 27. No. 1. Pp. 263-282. (In Kaz.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_263-282

СИМВОЛЫ КАЗАХСКИХ ПЛЕМЕН И ИХ ЭПИГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ

Шынарбек Сейтхан¹, Нурлыбек Жаныкулов²

¹Институт истории и этнологии Монгольской академии наук
(район 13, просп. Энхтайван, 13330 Баянзурхский район, г. Улан-Батор, Монголия)
научный сотрудник, аспирант (общая история Турции) Улудаг университета
<https://orcid.org/0000-0003-3068-4418>. E-mail: shynarbek20@gmail.com

²Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави,
факультет
(д. 29/3, ул. Саттарханова, 161200 Туркестан, Республика Казахстан)
PhD, старший преподаватель
<https://orcid.org/0000-0002-2159-1888>. E-mail: nurlybek.zhanykulov@gmail.com

Аннотация. *Введение.* Тюркские народы, составлявшие часть кочевников Великой степи, с древних времен использовали символ для определения своего суверенитета и самостоятельности. Казахские племена также использовали отдельные символы для сохранения своей самостоятельности и имущества. История этих символов, определяющих единство и целостность племен, слишком глубока. Выявление признаков казахских племен, научное доказательство их образов - форм все еще требует научных исследований. *Цель и задачи исследования.* Таким образом, эта тема рассматривается как новая тема, которую необходимо изучить в ожидании времени. Ученые, изучающие казахские племена, часто упускали из виду их политические взгляды, национальные ценности и идеологию из-за того, что они уделяли больше внимания социальным и культурным проблемам племен. Мы замечаем, что на это повлияли различные причины. Среди этих вопросов наиболее важным является изучение генеалогии, девиза и символа казахских племен. В нашей статье были поставлены цели научных исследований, научного анализа, детального изучения форм символов на основе различных экспертиз и исторических данных о символах племен, вошедших в состав казахских Великих жузов, средних жузов, малых жузов. *Результаты.* После эпиграфического изучения видео-формы символов, использованных в нашей статье среди казахских племен, были проведены научные экспертизы того, что многие алфавиты, использованные в Орхонской и Енсейской письменности, схожи с этими символами и что символы из таких знаков, символов выходят в середину. *Выводы.* По научным данным, применяемые казахскими племенами виды символов были даны по специальным таблицам. В статье представлены новые научные данные, связанные с общими ценностями, интересами и культурами тюркоязычных народов.

Ключевые слова: Кочевники, символы, казахский народ, племена

Для цитирования: Сейтханулы Ш., Жаныкулов Н. Символы казахских племен и их эпиграфическое изучение // Отан тарихы. 2024. Т. 27. №1. С. 263-282. (Каз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_1_263-282

Кіріспе. Көшпенді халықтар ерте заманнан бері таңба қолданғандығы туралы тарихи деректер көптеп кездеседі. Соның ішінде Түркі және моңғол халықтары арасында ортақ мағынада қолданылып келген *тамга*, *тамага*, *дамга* сөздері нақты қай тілден шыққандығы белгісіз. «Таңба» туралы мәліметтер жазба деректер бойынша көне түркі тілінде *tamga* немесе *tamgaçı* түрінде ескірткіштердің жазба мәтіндерде (Tekin, 2017: 50) және парсша, түрікше жазылған кейбір деректерде «belgü», «tuğay (tura)»,

«mühür», «mör», «tamya», «tavro», «nişan», «tamka» атаулары бойынша белгі, символ мағанасында жазылған (Kaşgarlı, 2005: 525; Fazlullah, 1998: 32, 232, 602; Bakır, 2009: XLVI; Bahadır Han, 1996: 425; Ağca, 2019: 85; Gökyay, 2007: 260; Has Hacib, 2006: 258-259). «Тамга» ұғымы ерте заманнан бері тығыз қарым-қатынаста болған түркі және моңғол халықтары арасында әртүрлі немесе ұқсас қолданылып келеді (Tezcan, 2010: 375). Моңғол тілінде «тамга / тамага» атауында қолданылып келеді (Самашев, Базылхан, 2010: 35-39). Тарихи тұрғыдан алғанда, таңбаның қолданылуы әртүрлі даму кезеңдерінен өткені белгілі. Әсіресе, тас дәуірінің әртүрлі кезеңдерінде таңбалар мен белгілер белгілі бір жерді, киелі мекендерді анықтаушы және қару-жарақтар мен басқадай алуан түрлі заттарды меншіктенуге қолданылған. Алайда палеолит-неолит дәуірінде элеуметтік ұйымдар онша дамымаса да таңбалар кеңінен қолданылды, бірақ оларды нақтылап анықтау үшін әліде ғылыми зерттеулерді талап етеді. Таңба қолдану дәстүрі өте ерте кезден басталғаны туралы мәліметтер археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде ортаға шығуда. Осындай тарихи-археологиялық мәліметтерге сүйене отырып, көшпелі тайпалар арасында таңбалардың қолданысы қола дәуірінен, одан да ертерек басталған деген болжам жасауға болады. Алайда бүгінге дейін халықаралық зерттеулерде таңбаның қалыптасуы және қолданылу дәстүрі, біршама зерттелседе, көшпелі халықтардың арасындағы таңбаның қолданылымы және тарихы туралы жүргізілген зерттеулер әлі де жеткіліксіз.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Қазақ халқының таңбалары және таңба тарихы туралы жазылған ғылыми еңбектер мен түрлі танымдық материалдар, шежіре, аңыз, әңгімелерді ғылыми тұрғыдан сарапталды. Қазақтың ру-тайпа таңбаларының атауларын анықтаумен қатар бейне-пішіндерін эпиграфикалық тұрғыдан зерттей отырып, ру-тайпаларда таңбаның қалай пайда болғандығын және қай руда қандай таңба қолданылып келгендігі жайлы тарихм деректерді саралау арқылы анықтау әдістемелері қолданылды. Зерттеу барысында А.И. Левшин, Н.А. Аристов, А.Н. Харузин, И. Казанцев, Н.И. Гродеков, Ш. Уәлиханов, Л. Мейер, М. Тынышбаев, С. Аманжолов, Н. Мыңжани, Х. Арғынбаев, М. Муканов, В. Востров, А. Сейдімбек, Т. Омарбеков, Ә.Марғұлан, Ш. Құдайбердіұлы қатарлы ғалым-зерттеушілердің еңбектері көбірек қолданылды. Бұл еңбектердің сыртында Т.М. Сұлтанов З. Самашев, Б. Нәпіл, С.Самашев, С.Е. Әжіғали, М. Қарамендина, И. Добросмыслов, Ә. Қайдар, Х. Ғабжалелов, М. Қожанұлы, А.Е. Рогожинский т.б. адамдардың еңбектері де пайдаланылды. Бұл еңбектердің кейбіреуінде Қазақтың Үш жүзі (ұлы, орта, кіші) жүз таңбалары туралы толықрақ мәліметтер мен кестелер берілсе де ғалымдардың кейбір пікірлері бір-бірімен сәйкеспейді. Алайда осы саланы зерттейтін ғалымдардың пікіріне қарағанда қазақтың ру-тайпалық жүйесі және оның қалыптасу тарихы әлі де ғылыми зерттеулерді қажет етеді.

Талқылау. «Таңба» ескерткіштер мәтінінің ең көне элементтерінің бірі. Түркі тайпалары арасында да ерте замандардан бері қолданылған. Бұл термин XIII-XV ғасырларда Орта Азияның, Таяу және Орта Шығыстың, Кавказияда кеңінен таралып, көне атауы бойынша «ханның мөрі қойылған құжат» немесе «салық» атаулары бойынша жаңа маңызға ие болған (Қарамендина, 2021: 31). Көне түркі тілдерінің жазба ескерткіштеріндегі «tamga» (тамға, тамка) деген терминдер қазақ тілінің сөз ішіндегі дауыссыз дыбыстарының үндес ықпалына қарай *m* дыбысы *н*-ға, *g*-дыбысы *б*-ға ауысып, «таңба» атауы қалыптасқан. Ал тамғаның «дамга» болуы *t* мен *d* дыбыстарының алмасуы немесе тагма түрінде кездесуі метатезалық құбылыс. М.Қарамендина еңбегінде А.Н.Кононов және А.Дж. Эмренің зерттеулерін пайдалана отырып *там* сөзінің түбірі - «күйдіру, өртеу, жағу» етістігінен шыққандығы айтады (Қарамендина, 2021: 31). Қырғыз тілінде *там* - тұтану, от алу. Қазақ тілінде де *там* сөзі «тұтан», «жан» етістіктеріне синонимдес болып келеді. Отты тұтату, жағумен

байланысты қазіргі қазақ тілінде қолданылып жүрген «тамыз», «тамызу», «тамызық» сияқты сөздердің де түбірі - *там*. Тамға (таңба) дегеніміз қарып күйдіру арқылы іріқара малдың (көбінесе жылқы) санына күйдіріп басатын белгі. Сөйтіп, тамға сөзінің түпкі мағыналық төркіні «там» болғанын, *-ga* етістікке жалғанып есім тудыратын *-қа* тәрізді (тұтқа, жанқа) жұрнақ екенін байқаймыз.

Таңба сөзінің төркінін қарастыру үшін түркі тіліндегі деректер мен ғылыми еңбектерге үңілу маңыздырақ. Түркияда таңба тақырыбында жасалған ең алғашқы ғылыми зерттеу болып саналатын Осман Акшокраклының «Қырымда Татар таңбалары» атты еңбегінде таңба сөзінің шығуы туралы қысқаша ақпараттар бар. О.Акшокраклының еңбегінде: *Damla*-тамшы, *tammak*-тамшылау, *tamur*-тамыр, *tamgizmak*-тамшылату сияқты жұрнақтар көп болғанымен, бұл сөзді мағына жағынан бұл түбірге жалғау айтарлықтай қиын. *Tamga*, *damga* сөзінің *iz*, *tab* мағанасында *tarpa* немесе *tarpaç* сөздерінен шыққан деген пікірдің дәлелсіз екендігін айта келіп, бұл сөздің төркінін әліде нақты зерттеуді тіл мамандарының еншісіне қалдырады. Алайда *dağ* (даг) сөзі (ыстық темірмен күйгізу) мағанасында *dağlamak* (дагламак) сөзінен шыққан. «*Дамга*» *там* мағанасында *даглама* сөзіне байланысты деген пікір білдірген. (Акçокраклы, 1996: 35). Түрколог, ғалым Нәпил Базылханның зерттеуінде: Көне түріктер таңбаларын «*tamya*» деп атаған, ол екі мағынаны білдірді дейді. Біріншісі – «ру, тайпалардың белгісі, таңбасы», екіншісі «қағанның алтын мөр белгісі». Көне түрік бітік тілінде аталмыш сөздің түп-төркіні **tap-* // **tab-* (бірдененің ізі, қалдығы, із қалдыру – «таптау, табы, табандау»). *tam-* (тамызу, күйдіру, белгі-ен басу) дегенді білдерсе, *tam+ya* > *tamyān* (*tamyā+n* / *tamyā+čī* - мағынасы: мөр жасаушы, мөр таңба сақтаушы) > *taŋba* («таңба, таңбалау») деген бағытта дамып өрбіген. Көне моңғол тілінде «*taba*» - тав (табы, ізі), «*tamaŋa*» - тамага, тамга (таңба) тұлғасында сақталған (Самашев, Базылхан, 2010: 35-39).

«Таңба» терминнің шығу тегі (семантика) және деректерге хроникалық талдау жасаған Манасбай Қожанұлы таңба атауын төмендегідей кезеңдерге бөліп қарастырған.

1. Belgü- belgi атау ретінде б.з. VII-VIII ғғ. бастап қолданыста болған,
2. Тууғау- тууға атау ретінде б.з. VII-VIII ғғ. қолданылған,
3. Тамғау- таңба атау ретінде б.з. V-VII ғасырлардан бері.

4. Mühür- möör- mör атауы XIV ғасырдан бері тарихи деректерде белгіленіп, бізге жеткендігін айтады. Бұл төрт атаудың таралымы шамамен шығысы Хянган жотасынан, батысы Жерорта теңізі, Еуропаға дейінгі кеңістікте өмір сүрген түркі, моңғол халықтарының арасында қолданылып келген (Қожанұлы, 2006: 81).

Түркия ғалымы М.Тезжанның зерттеулері бойынша таңба термині көне түркі метіндерінде *tamga*, *tamka* түрінде кездесседе, *tagla-dagla* немесе *tak* түбір етістіген шыққан деген болжам нақты нәтиже бермейтіндігін айтады (Tezcan, 2010: 389). Андреас Титценің «Түркия түрікшесінің тарихи және этимологиялық сөздігі» атты еңбегінде: *Damga* (дамга) жануарға қыздырылған темірмен басылатын таңба ретінде түсіндіріледі (Tietze, 2002: 555). Ал «Түрік тілінің этимологиялық сөздігі» атты ғылыми еңбегінде «дамга» сөзі «тамдур» – *жану* етістігінен шыққандығын, таңба ыстық темір арқылы қолданылатындықтан осылай аталғандығын алға қояды. Алайда Қашғарлы Махмұд еңбегінде «тамдур» сөзінің түбірі «күйдіру» дегенді білдіреді, сондықтан «там» түбірінен «таммақ» сөзі шыққан болуы мүмкін, ал «тамду, тамдук» *жанған от* дегенді білдіреді деген (Еуүроғлу, 1988: 72). Осындай ғылыми пікірлерге сүйенсек *там-дам* етістік түбірінің *тамга*, *тамага*, *дамга* (*таңба*) сөзіне тікелей қатысы бар екенін аңғарамыз. Қазақ ру-тайпаларының кейбір таңбаларының шығу тегі мен бастапқы элементтері тек түркі және моңғол халықтарының таңбаларымен ғана емес, сонымен бірге ежелгі ирандық халықтардың таңбаларымен де көп ұқсастығы бар екендігін байқаймыз (Samashev, 2010: 338). Бұл да орынды пікір. Қазақ халқының ру-тайпа

таңбаларының элементтері Орта Азиядағы Түркі тектес халықтардың таңбаларына ұқсаумен қатар, Таяу Шығыс, Иран халықтарының кейбір таңбаларымен де ұқсас келеді.

Таңбалар туралы зерттеулерде В.С. Драчук, Л.И. Лавров, Э.И. Соломоник, Ю. Симченко, В.П. Курылев, Р.Г. Кузеев, С.А. Яценко, Ю.А. Зуевт т.б.-дай ғалымдардың еңбектері маңызды екендігін айта кеткен жөн. Атап айтқанда Э.И. Соломоник таңбаның шығуын рулық қоғамдық құрылысқа жатқызады. Таңба қоғамның дамуымен қатар бірге дамып, өзгеріп отырған және бір мезгілде әр түрлі мақсаттарға пайдаланылған (Қарамендина, 2021: 11). Орта Азияда біздің дәуірімізге дейінгі мыңжылдықтың ортасына қарай Сақ және Ғұн дәуіріне жататын түрлі мәдени туындыларда жиі байқала бастаған символдық белгілер мен мөрлер: Юэ-чи, Усун, Кангуй, Кушан, Сармат, Дун-ху (тунгуз) т.б. Еуразия далаларындағы түрік және басқа да тайпалар билігі кезінде таңбалар кеңінен қолданылған (Қыдырәлі, Бабаяр, 2015: 9).

Таңбалар кеңінен тараған өлкелер (географиялар) туралы көптеген дереккөздер мен ғылыми еңбектерде түрлі мағлұматтар бар. Түркиялық ғалым, Женгиз Алыылмаздың ғылыми еңбектерінде: Бүгінгі Моңғолия, Алтай, Тува, Қазақстан, Қырғызстан, Әзірбайжан және Анадолы сияқты әртүрлі географияларда көптеген жарта суреттерімен қоса әртүрлі таңбалар табылғандығын айтады (Alyılmaz, 2002: 613-615; Mert, 2007: 234). Сібір аймақтарында зерттеу жүргізген Сервет Сомунжуоглуның айтуынша, таңбалар Ресейдің Лена өзенінің аңғарында, Қырғызстанда, Саймалыташ пен Әзірбайжан-Гобустанда көбірек табылған. Сонымен қатар Бурятияда, Хакасияда, Байкал маңында, Оңтүстік Сібірде, Моңғолияда, Тувада, Солтүстік Қытайда, Алтайда, Қазақстанда, Өзбекстанда, Ауғанстанда, Түрікменстанда және Шығыс Анадолы мен Батыс Анадолыда да әр түрлі таңбалар үлгілері кездесетіндігін және таңбаның тарихының б.з.д. 14000 жылдарға дейін ұзайтындығын жазған (Somuncuoğlu, 2008: 12-18). Таңбалар көптеп табылған жерлер Қытай деректерінде көрсетілген Хакас-Минусинск және Тува, Моңғолия жерлері болып саналады. Бұлардан басқа археологиялық зерттеулерде Алтай таулары, Шығыс Түркістан, Түркіменстан, Қырғызстан, Қырым түбегі, Оңтүстік Ресей және басқа аймақтардағы жартастар мен сынтастардың беттерге жазылған туралы мәліметтер бар (Enveroğlu, 2005: 13) десе, Қазақ халқының таңбалары мен ұрандары туралы ғылыми зерттеулер жасаған М.Қарамендина өз еңбегінде басқа ғалымдардың зерттеулерін алға тарта отырып таңбаның ең көп табылған жерлері Дағыстанда Урецк қалашығы және Қарашай-Черкесск жерінде Хумарин қалашығы болғандығын айтады (Қарамендина, 2021: 7).

Таңбалардың нақты қашан қолданылғаны даулы болса да, жоғары да айтқанымыздай қола дәуірінен бастап әлеуметтік, дипломатиялық, күнделікті және т.б. жұмыстарда қолданылғаны белгілі. Алайда, таңбалардың қай кезеңде пайда болғандығын және олардың мағыналарын толықтай түсіндіру мүмкін емес. Кейбір ғалымдардың көзқарастары бойынша рулық таңбалар қоғам дамуымен бірге туыстық (отбасылық) белгілерге айналған. Таңбалар одан кейін әсіресе мемлекеттік, әкімшілік басқару жүйесінде, сыртқы саяси жұмыстарда қолданылған. Эпиграфиялық мәліметтерге сүйенсек, таңбалардың ең көне түрлерінің пішіндері геометриялық фигуралар (дөңгелек, төртбұрыш, үшбұрыш) түрінде болып кейде әліпбилер (әріп) пішін бойынша да қолданылып келген.

Ортағасырлық қазақ даласының таңбаларының тарихы және ортаға шығуы туралы ғалымдардың түрлі пікірлері бар. Қазақ ру-тайпаларының таңбаларын толықрақ зерттеу үшін өзге де түркі тектес халықтардың таңбалары туралы зерттеулерді қарастырған жөн. Бұл туралы М. Тынышпаевтың шежірелік зерттеулерімен басқадай ғылыми еңбектерінде жазылған. Аталмыш еңбекте Түркі тектес қазақ рулары да қамтылатын туыс халықтар, атап айтқанда қырғыз (қазақ) бен ноғайлардың, қырғыз

(қазақ) бен башқұрт қыпшақтарының және Қазан татарларының ру таңбаларының бір-біріне ұқсас келетіндігін айтқан (Тынышпаев, 2010: 88-89). О.Ақшоқраклының еңбегінде Қырымдағы татар таңбаларын зерттеу барысында *алаш, қырғыз, қазақ* атты ауылдардың кездескендігін және олардың өздеріне тән *алаш, қырғыз-қазақ, бой қазақ* атты таңба атаулары болғандығын жазумен қатар таңбалардың арнайы кестесін дайындап «Қырымдағы Татар таңбалары» атты еңбегінде жариялаған (Ақшоқраклы, 1996: 14-17).

Х. Арғынбаев, М. Мұқанов, В. Востровтардың «Қазақ Шежіресі Хақында» атты ғылыми еңбегінде қазақ ру-тайпа және жүздерінің қалыптасуына байланысты айта келіп, «Қазақ жүздері XV-XVI ғасырлар аралығында Қазақстанның әр өңірінде қалыптасқан тайпалардың одағы ретінде қарастырған. Жүздердің шығуы мен «Жүз» атауының тарихи мәні туралы ғылыми тұрғыда дәлелденген ортақ бір пікірдің әлі жоқ екендігін және кейбір зерттеушілердің бұл атауды әлде бір бүгін нәрсенің, құбылыстың «бөлшегі», «саласы», «бір жағы» ретінде қарастыратындығын, енді біреулер оны «жүз», «жүздік» сандарымен байланыстырғандығын жазған. Сонымен қатар Н.И. Гродеков, Г.Н. Потанин және Н.А. Аристов сияқты зерттеушілер қазақ жүздерінің шығуы туралы зерттеулерде кейбір халық арасына кеңінен тараған аңыз-әңгімелерге сүйенетіндігін баяндаған (Арғынбаев, Мұқанов, Востов, 2000: 15).

Зерттеуші А.Е. Рогожинскийдың айтуынша: 200 жылдан астам зерттеліп келе жатқан қазақтардың ру-тайпалық белгілері қазақтың ұлы, орта және кіші жүз толықрақ зерттелгендігін айтады. Олардың Орынбор даласы мен Ертіс өңірінде таралуы XVIII ғасырдың соңына қарай, ал XIX ғасырларда Кіші жүздің таңбалары жүйеленіп, Орта жүздің негізгі тайпаларының таңбалары туралы мәліметтер жинақталған және XIX ғасырдың соңында Қазақстанның оңтүстігі Ресей империясының құрамына кіргеннен кейін, Ұлы жүз таңбаларын тіркеу басталды (Рогожинский, 2010: 101). М. Қарамендина еңбегінде Ю. Шмид, Ә. Марғұландардың зерттеулерін қолдана отырып қазақ ру-тайпаларының таңбасы үшін ерекеше маңызды болып саналатын «Таңбалы тас» (Тамғалы тас) туралы тоқталады. «Таңбалы тас» қазақтардың ардақтайтын киелі тасы²⁵ (Қарамендина, 2021: 72). Қазақтың ру таңбалары жайлы жан-жақты ақпарат беретін ескерткіштердің бірі «Тамғалы тас» екендігі туралы Л. Кузнецовтың еңбегінде де айтылады. Таңбалы тас ескерткішіне алғаш 1895 жылы Л. Кузнецов пен Х. Бекхожин зерттеу жасап, тастағы ру таңбаларының көшірмесін алған (Кузнецов, 1927: 1-3).

Тарихшы, этнограф ғалым А. Сейдімбектің еңбегінде Қазақ ру-тайпаларының көптеген таңбаларының тарихы - тереңінен бастау алатыны, оның өзі ең байырғы деп жүрген өркениеттер ошағымен байланысып жатқандығына назар аударады (Сейдімбек, 2008: 644). Сонымен қатар қазақ ру-тайпаларының таңбаларын бітім-пішіндеріне орай бірнеше топқа бөліп қарастырған. Қазақ даласының таңбаларын әр жақтылы зерттеп жүрген ғалымдардың бірі С.Самашаевтің пікірі бойынша Қазақ даласында таңбалардың қолданылу тарихын зерттеудің тереңдей түсуі – Қазақстан өз тәуелсіздігін алғанан бергі уақыт. Қазіргі уақытта бұл тақырыпты қамтитын ғылыми және ғылыми-танымдық еңбектердің саны жүзден асқан. Олардың арасында осы тақырыптың негізгі мәселерін анықтау және шешу жағынан алғанда құндысы – В.Ольховский, С. Яценко, З. Самашев, Б.Нәпіл, А. Рогожинский, А. Досымбаева, Ж. Артықбаев, С. Ярыгин және Ө. Шнанов қатарлы ғалымдардың еңбектері екенін айтады (Самашев, 2018: 2). Алайда бұл тақырып аясындағы зерттеулер Қазақстанда қарқынды дами қойған жоқ. Ғалымдар арасындағы

²⁵«Таңбалы тас» (Тамғалы тас)-қа барлық тайпалардың ұлыс басқаратын адамдары, атақты билері мен батырлары жиналып кеңес құрып, қай тайпа қай жерге қоныс ету мәселерін талқылап, шешетін болған. Әрбір тайпаға өзіне арналған таңба беріліп, ол таңбаның суретін осы тасқа жазып түсірілгендігі туралы деректер кездеседі. Толықрақ: Ә. Марғұландың «Таңбалы тас» // Жұлдыз. – 1981. №1 қараңыз.

кәсіби байланыстар төмен деңгейде. Тағы бір себеп Қазақстандық ғылыми орталар үшін Кеңестік кезеңде осы тақырыппен шұғылдануға шектеу қойылғандығы да айырықша әсер еткен. Бұл туралы ғалымдардың әртүрлі көзқарастары бар. Ортағасырлық Қазақстан көшпелілерінің таңбаларын зерттеу қарқыны тек соңғы он-он бес жылда ғана артты (Рогожинский, 2013: 226). Еуразия даласын мекен еткен ортағасырлық халықтардың таңбалары мен белгілері, олардың шығу тегі мен даму барысы, трансформациялануы турасында толыққанды біртұтас ғылыми зерттеу әлі де жасалған жоқ (Самашев, Базылхан, 2010: 7). Қазақ ру-тайпаларының таңбалары толықрақ зерттелуі үшін Ө. Шнанов қазақ ру таңбалары тарихын бірнеше кезеңге бөліп қарастырады. 1. Ежелгі ру таңбаларының қалыптасуы кезеңі (Қола дәуірі) 2. Тайпалық одақтардың қалыптасу кезеңіндегі таңбалар (сақ, ғұн, оғыз т.б.) 3. Түркі дәуірі кезеңіндегі ру таңбалары. 4. Қазақ хандығы тұсындағы ру таңбалары. Сондай-ақ Қазақ халқының ру таңбалары тарихын зерттеу барысында түркі халықтарының таңбалары тарихын да қоса зерттеу қажет екендігін тілге тиек еткен (Шнанов, 2018: 70).

Қазақ ру тайпалары өздеріне айт таңбалар қолдану арқылы көптеген артықшылықтарға қол жеткізді деуге болады. Қазақ шежіресіне байланысты зерттеулер жасаған А.Б. Сарсенбаевтың айтуынша: Таңбаның артықшылықтары мен ерекшеліктері төмендегідей: 1. Таңбалар жанұялардың, рулардың, тайпалардың қоныс аудару жолдарын қатаң қадағалауға мүмкіндік берді. 2. Таңба ұжымдық жадтың құрылымдық бөлігі. 3. Таңба - ұрпақаралық мәдениетті байланыстырушы. 4. Таңба-ең басында бейнелеуші (тастағы бейне), кейіннен (темірден, ағаштан, жасалған), одан соң жазба (әр ру-тайпа басшыларының жарлық, хаттауға басқан таңбалары) түрінде жеткен. Яғни әр ұрпақтың тарихи кезеңі жайлы мағлұматтарды сақтаған. 5. Таңба - дербестіктің белгісі. Кейде ру-тайпалардың таңбалары қиын-қыстау кезеңде жасырылып отырған, себебі, таңбаны жоғалту - бұл тайпаның дербестігін жоғалту деп қабылдаған. 6. Таңба - ру-тайпа, әулеттің шығу тегі жайлы мәліметтерге дәлел болады (Қарамендина, 2021: 20-21). Сонымен қатар қазақ халқының таңбалары туралы маңызды мәліметтер «Қазақтың Этнографиялық Категориялар, Ұғымдар мен Атауларының Дәстүрлі Жүйесі» атты Энциклопедия еңбекте берілген. Бұл кітаптағы белгілерге тоқталсақ: Таңба - рудың және тайпаның территориялық, шаруашылық және ұйымдық дербестілігін айқындайтын әрі айғақтайтын белгі. Байырғы белгілер жүйесінде ерекше категорияға ие болған таңбаның қолданыс аясы мен функционалдық қызметіне ден қойған зерттеушілер таңбаның түп төркіні түркі-моңғол тілдерінен бастау алатындығын мәлімдеген (Қазақтың этнографиялық..., 2014: 343).

Ал, Нығмет Мыңжанидың еңбектерінде қазақ халқының шежіре және таңбаларына байланысты құнды деректер бар. Оның «Қазақтың Қысқаша Тарихы» атты ғылыми еңбегінде былай дейді. «Әрбір рудың өзіне тән таңбасы және ұраны бар. Бұл таңбаны ерте кезде рудың малына басқан, сол рудан өлген адамдардың моласының басына тасқа ойып орнатқан. Бірнеше ру бірлесіп тоқтам жасасқан жерде тасқа ойып белгі салған. Ру таңбасы сол рудың нышаны орнында қолданылған, рудың жалауларына салынған. Қазақтың көптеген ру аттары сол рудың таңбасы арқылы аталған. Мысалы: бағаналы, балталы, шанышқылы, ергенекті, тарақты, ашамайлы, ошақты, тарақ таңбалы, теріс таңбалы, сіргелі» қатарлы рулардың аталғандығын жазады (Мыңжан, 1994: 40).

Қазақ халқы арасында «таңбалау» дәстүрі Тәуке хан заманында (1680-1718) жолға қойылған үрдіс болды. Алғашқылардың бірі болып бұл мәселеге назар аударған А. Левшиннің пайымдауынша, Тәуке ханның билігі тұсында барлық мал-мүлікті белгілеу үшін таңбалар қолданылғаны туралы «Жеті Жарғыда»²⁶ жазылған.

²⁶Жеті жарғы – Тәуке хан (1680 – 1718) тұсында қабылданған қазақ халқының дәстүрлі әдеп-ғұрып заңдарының жинағы. XVII-ғасырда қазақ хандығының ыдырау қаупінің тууына байланысты

«Жеті Жарғының» Г. Гавердовский және А. Левшин жариялаған, сондай-ақ атақты Саққұлақ биден жеткен нұсқаларында әрбір рудың өзінің таңбалары мал-мүліктің кімге тиесілі екендігін ажырату үшін немесе ру-тайпа арасындағы дау-дамайды азайту мақсатында малдарына өздерінің таңбасын міндетті түрде басу қажет делілген. Саққұлақ бидің нұсқасында: «әр рудың ұраны, таңбасы болсын», деген (113-бап) кездеседі (Қазақтың этнографиялық..., 2014: 344).

Дәстүрлі қазақы ортадағы *ашамайлы, бағаналы, балталы, ергенекті, ошақты, сіргелі, тарақты, шанышқылы* сияқты кейбір ру-тайпалар өздерінің таңба атауларымен әлі күнге дейін аталып келеді. Н.И. Гродеков көптеген ру-тайпа аттарының таңба атауларымен аталғандығын айтады. Ал Ә. Қайдардың еңбегінде қазақ ру-тайпаларының таңбаларына негіз болған заттардың (жанды, жансыз) атаулары берілген. Мыс: ай, ашамай, арқар, балға, балта, бөрі, жебе, ергенек, тарақ, тілік т.б.-дай. Бұл атаудың ұзын саны 46-ға жеткендігін атап көрсеткен. Қазақ ру-тайпаларының атауларының көпшілігі заттық негізде, көне наным-сенім бойынша үй-тұрмысқа қажетті, киелі, қасиетті, кәделі саналатын заттардан тұрады (Қайдар, 2008: 543-544). Қазақы ортадағы шежірелік дәстүрдің «идеологиясына» сәйкес, қазақ ру-тайпаларының таңбалары қанша түрленіп, тармақталса да, негізгі сұлбалары бір-бірінен соншалықты алшақ кетпеген. Тіпті, «ел басына күн туған» алмағайып замандарда да таңбалардың негізгі сұлбасын сақтап қалудың қамын ойластырып таңбаға қосымша сызық немесе бір елеусіз белгі қосып, аса сақтықпен ғана өзгеріс енгізіп отырған.

Қазақ халқының ру-тайпалық таңбаларын зерттеп әр рудың таңбасын анықтаған М. Тынышбаев, С. Аманжолов, Н.И. Гродеков, Н. Мыңжан, А. Левшин, Л. Мейер, И. Казанцев, А. Харузин, С.Е. Әжіғали т.б.-дай ғалымдардың еңбектерінде жазылған таңба пішіндері негізінде бір-бірімен ұқсас келеді. Тек ғана кейбір рулардың таңба үлгісінің саны және пішінін өзгешеліктер бар. Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз болып бөлінетін қазақ руларының таңбаларын бір-бірімен салыстыра отырып зерттеуген ғалым Н.Мыңжанның еңбегінде мынандай кестелер берілген.

Ұлы Жүз / таңбалары		Орта Жүз / таңбалары		Кіші Жүз / таңбалары	
Қаңлы		Қыпшақ		Керейт	
Үйсін		Қоңырат		Тама	
Дулат		Саңғыл		Алшын	
Ысты		Маңғатай		Қарасақал	
Тілік		Найман		Масқар	
Сиқым		Бағаналы		Беріш	
Жаныс		Тарақты		Шүмекей	

Тәуке хан елдің ауызбірлігін арттыратын шаралар қарастырып, хандық билікті нығайтуға күш салды. Қазақ қоғамының дамуы және билік пен бірлікті қамтамасыз ете алатын жаңа заңдар жүйесін қажет етті. Осы ретте Тәуке хан бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі әдеп-ғұрып заңдары мен өзінен бұрынғы хандардың тұсында қабылданған «Қасым ханның қасқа жолы» мен «Есім ханның ескі жолын» одан әрі жетілдіру арқылы жаңа заң жүйесін жасауға тырысты. Күлтөбенің басында Тәуке ханның «Жеті Жарғысы» деген атауға ие болған заңдар жиынтығын қабылдаған. «Жеті жарғы»ға сүйенген қазақ билері ел ішіндегі дау-жанжалдар мен саяси маңызы бар мәселелерді тиімді шеше алды. Жаңа заң жүйесі қазақ халқының өмірлік мәселелерін барлық жағынан қамтыды, соның нәтижесінде Тәуке ханның билік еткен тұсы Қазақ хандығының барынша күшейіп, дәуірлеген алтын кезеңі болды.

Ошақты		Арғын		Алтын	
Албан		Матай		Серкеш (Шеркеш)	
Бекболат		Садыр		Естемір	
Сіргелі		Керей		Жүй	
Жалайыр		Уақ		Жағалбайлы	
Шанышқылы		Ергенекті		Телеу	
Бестаңбалы		Балталы		Төртқара	
Шымыр		Қаракерей		Сұнақ	
Шапырашты		Саржомарт		Мансыр	
Шынқожа		Төре		Алаша	
Қоралас				Шекті	
Суан				Жаппас	
Ботбай				Газдар	
Сәмет				Әлім (ұлы)	
				Табын	
				Арғын	
				Терістаңбалы Табын	
				Рамадан	
				Абдан (албан)	
				Оңтаңбалы табын	
				Кердері	
				Адай (ядай)	
				Қаракесек	
				Қарык	

Кесте 1. Қазақ Ру-тайпаларының Таңбалары (Мыңжан, 1994: 42-46)
 [Table 1. Stamps of Kazakh tribes (Mynjan, 1994: 42-46)]

ҰЛЫ ЖҮЗ	М. Тынышпаев	С. Аманжолов	А. Сейдімбек	Н. И. Гродеков
Дулат				
Сикым				
Жаныс				

Ботбай	Ж	♀, ♂	♀ ♀ ♀	♀
Шымыр	Ф	У	У	У
Албан	Р		♀	♀
Суан	Ж	♀	♀ ♀ ♀	♀
Сары үйсін	Т	Т	Т Х	Т
Шапырашты	У, Δ	У	У Δ	У
Ысты	І, √	І	І S	І
Ойық	І, ∞		І ∞	І
Тілік	І	І	—	І
Ошақты	Δ	Δ	Δ	Δ
Сіргелі	Ж Х Г	+ ++	Ж Х Г У # ∞	# + Ж Г
Жалайыр	Г, П	П П	П П	П П
Қаңлы	І	І	І S	І
Шанышқылы	↑, ↓	↓ ↑	↓ ↓	↓ ↓
Шынқожа		♀	♀	♀
Қоралас		♀	♀ ♀	♀
Сәмбет		♀	♀	♀
Бекболат		»	»	»
Бестаңбалы		У		У
ОРТА ЖҮЗ				
Арғын	∞ ∞	∞ ∞	∞ ∞	∞ ∞
Керей	Х Г, +	Т +	Т + Х Г	+ Т
Уақ	П, Х	У	П Х Г	У
Найман	О-Г, В	У	У Δ ♀	У
Бағаналы	У, І, Х, Ф	У У Г	У Х Ф	У У Ф У
Балгалы	Р	Т	Р	Р
Қаракерей	Т	Т	Т Х Δ	Т
Матай	У	У	У	У
Садыр	О Т	У	У ∞ ∞ П	У
Сары жормарт	Ж С	У	Ж У Т	У

Терістанбалы	○	○	○○	
Қоңырат	□	□	□□	□
Маңғытай	□	□	□○	□
Қыпшақ				
Тарақты		≡ E	≡ ≡	≡ E
Кіші ЖҮЗ				
Адай	-2, ↓	○+∇∇∇○	∇↑+○S	δ
Беріш	7, Δ, >	>	Δ7∇∇○	z
Табын	р. Һ. 0. 1	○	□□□□/	○○○
Кердері	р	○	○→□	○
Рамадан	р	○	○	○
Алтын	к, n	∧		∧
Жаппас	5 x y	Z	∧∧Z∇	Zz
Таз (лар)	∫	∫	∫∫S∇	∫
Есентемір	Y. X	Y	Y O Z	
Тана			∧Y	
Байбақты	∫		∫→∫+	
Масқар	∫	∫	∫→∫∧+	∫
Алаша	Y Y	∫	S Y X Y Q	∫
Шеркеш	Y * , S	∫	Y S O S	Y
Ысық	Y, X		∧ Y O	Y
Қаракесек	∫	∫	∫∫∧	∫
Шекті	∫, T	∫	+∫→Y ∧○	∫
Төртқара	+ , T	+	+→∧○	+
Қарасақал	∧ T	∧	∧→	∧
Шөмскей	∫, ∫	∧ S	∫∫∫+	∫
Керейт	X	, ↑	±S∧	↑
Тама			∫ S	
Жоғы (Жуй)	T	T	T	T
Телеу	7 X	→+↑		↑↑↑

Жағалбайлы	Т' Т	Т	Т	Т
Алшын		Т	Т	Т
Әлім		Т		Т

Кесте 2. Қазақтың Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз руларының таңбасы (Тынышбаев, 2009: 130-132; Аманжолов, 1959: 8-14; Сейдімбек, 2008: 661-672; Гродековъ, 1889: 4-8)

Table 2. Stamps of the Uly zhuz, Orta zhuz, Kishi zhuz clans of Kazakhs (Tynysbbaev, 2009: 130-132; Amanzholov, 1959: 8-14; Seydimbek, 2008: 661-672; Grodekov, 1889: 4-8)

Қазақтың ру-тайпалары туралы жан-жақтылы ғылыми зерттеулер жасаған ғалым С.Аманжолов «Вопросы Диалектологии и Истории Казахского Языка» атты еңбегінде қазақтың ру-тайпаларының құрамы Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүздері жайлы баяндалады. Аталмыш еңбекте Ұлы жүздің құрамына 23, Орта жүздің құрамына 24, Кіші жүз құрамына 33 ру мен аталар кіреді. Әрине, бұл тізім онша толық емес (Арғынбаев, Мұқанов, Востов, 2000: 30). Сонымен қатар ғалым рулар мен рулық одақтар генезисі мен тарихын анықтау үшін таңба белгілерін, ұрандарын салыстыра отырып талдап көрсетеді (Аманжолов, 1959: 8-14). С. Аманжолов бұл зерттеулерінде Н.А. Аристов, А.И. Левшин қатарлы ғалымдардың еңбектерінен пайдаланғандығын ескерген жөн.

Аталмыш еңбекте көрсетілген қазақтың Ұлы жүзі құрамы мынандай:

1. Қаңлы
2. Үйсін
3. Сары үйсін
4. Дулат
5. Шанышқылы
6. Ысты
7. Тілік
8. Сиқым
9. Жаныс
10. Ошақты
11. Бекболат
12. Жалайыр
13. Бестаңбалы
14. Шымыр
15. Шынқожа
16. Құралас (қоралас)
17. Суан
18. Албан
19. Ботбай
20. Сәмбет
21. Тулатай
22. Сіргелі
23. Шыбыл

Орта жүздің құрамына енген ру-тайпалардың атауы:

1. Арғын
2. Найман
3. Қыпшақ
4. Керей
5. Қоңырат

6. Саңғыл
7. Маңғытай
8. Бағаналы
9. Балталы
10. Мансыр
11. Тарақты
12. Сарыжомарт
13. Садыр
14. Матай
15. Уақ (уақ-керей)
16. Қаракерей
17. Бура
18. Ергенекті
19. Терістанбалы
20. Абак-керей
21. Қытай-қыпшақ
22. Сыбан-керей
23. Каба-керей
24. Бурылсары-керей т. б.

Кіші жүз келесі рулар мен тайпалардан құралады:

1. Алшын
2. Алтын
3. Алаша
4. Аргын
5. Алим
6. Берш
7. Адай
8. Жүй
9. Есентемір
10. Жаппас
11. Қаракесек
12. Кердері
13. Масқар
14. Керейт
15. Тама
16. Табын
17. Терістаңбалы
18. Оңтаңбалы табын
19. Таздар
20. Рамадан
21. Телеу
22. Төрткара
23. Сұнақ
24. Қарасақал
25. Шөмекей
26. Шекті
28. Тана
29. Қызылқұрт
30. Шықлар

31. Кете
32. Байбақты
33. Қараул кесек (Аманжолов, 1959: 9-10).

Алайда бұл тізім әлі де жан-жақтылы талдауларды талап етеді. Аталмыш еңбектегі ру-тайпалардың атауын өзге ғалымдардың кестесімен салыстырғанда бірнеше өзгеше атаудың Кіші жүз құрамында болғандығы байқалады. Мысалы, А.Сейдімбектің еңбегінде Кіші жүз ру-тайпалардың құрамында «Ысық» $\wedge \gamma \circ$ атты рудың атауы жазылған. Өзге зерттеушілердің таңба кестелерінде бұл атау жоқ, тек Ұлы жүзде «Ысты» $! , \sqrt{\quad}$ атауы берілген. Ал, С.Аманжоловтың еңбегіндегі Кіші жүз ру-тайпаларының тізімінде «Жағалбайлы» $\text{H}' \text{T}$ руының атауы жоқ алайда таңба кестесінде жазылған. «Қараул кесек», «Шықлар» атты рулардың да Кіші жүз құрамында болғандығын жазады (Аманжолов, 1959: 10).

«Қазақтың Этнографиялық Категориялар, Ұғымдар мен Атауларының Дәстүрлі Жүйесі» атты Энциклопедиялық еңбекте дәстүрлі қазақы ортада ұзын саны 43 ру (ру-тайпа) бар деген мәлімет келтірген (Әлімбаев, т.б-лар, 2014: 345). Бұл пікірдің қате екендігін атқан жөн. Жоғарыдағы аты аталған ғылыми еңбектерді сараптағанымызда Қазақтың Үш жүзінде 80-нен аса ру-тайпаларының жеке атаулары болғандығын байқаймыз. Сұнақ руы да Кіші жүз құрамындағы бір кіші ру екендігі белгілі. Қазақ ру-тайпаларының таңбалары туралы зерттеу жасайтын ғалымдардың еңбегінде таңбалардың пішіні негізінен бір-бірімен ұқсас келеді. Қазақ халқының Үш жүзінің таңба атаулары ғылыми еңбектерде анық жазылса да мағаналары тұрғысынан әлі де ғылыми зерттеулерді қажет етеді.

Қазақ ру-тайпаларының таңба пішіндерін және оның мағаналарын ғылыми тұрғыдан зерттеу жұмыстары әлі де қолжетімді емес. Сондықтан да бұл тақырыпты зерттеуде эпиграфикалық тұрғыдан қарастыру маңыздырақ.

Белгілі ғалым Н.А.Аристовтың пікірінше Көне Түркі дәуірі Күлтегін және басқа да Орхон, Енисейдегі ескеріткіштердегі жазуларда қолданылған әліпбилер қазақтардың ру-тайпалық таңбаларында көптеп қолданылып келеді (Аристов, 1894: 411). Ғалым қазақтың ру-тайпаларының таңбаларын жан-жақтылы зерттей отырып ең көп қолданылған таңба пішіндері тек шеңбер $\circ$ және қос шеңбер $\circ\circ$, жарты шеңбер

$\cup$, және бір түзу сызық $|$ немесе қос түзу сызық $||$ қатарлы байланыстырушы басты бейнелері болғандығын жазған. Бұл бейнелердің сыртында екі немесе үш сызықтары

бар таңба бейнелері мынандай: $\circ, \circ', \circ'', \circ \perp, \circ \downarrow, \circ +, \circ \uparrow, \circ \downarrow, \cup, \downarrow$.

Бұл таңбалармен қатар екі түзу сызық немесе үшбұрыштардың қосындысы арқылы

салынған бейнелер көбірек қолданылады. $\wedge, \uparrow \text{H}, +$ немесе $\times$, және екі немесе үш тікбұрыштардың қосындысынан пайда болған бейнелер

$\nabla, \leftarrow, \rightarrow, \triangle, \square, \times$ қосымша сызықтардан құралған

тік төртбұрышты таңбалар $\square, \square \square, \square \square \square$ немесе $\square \square, \square \square \square$ қатарлы бейне, пішіндерден қазақтың ру-тайпалық таңбалары ортаға шыққандығын жазған (Аристов, 1894, б. 412). Ғалым өз еңбегінде қазақтың ру-тайпаларының таңбаларын басқадай ғылыми зерттеулермен салыстырып зерттей келе Түркі-Орхон әліпбиіндегі 38 белгінің 29 белгісі қазақтың ру-тайпа таңбаларымен сәйкес келетінін айтқан (Аристов, 1894: 412). Бұл зерттеушілер үшін маңызды бір пікір екені белгілі.

Қортынды. Дала мәдениетінен кейін жеке меншіктік ұғымы қалыптасқан кезеңнен бастап таңба пайда болды деуге болады. Таңбаның шығу кезеңін нақты анықтау үшін әлі де ғылыми зерттеулер талап етеді. Алайда ежелгі тас дәуірінен бастау алып, қола дәуірі заманында таңбаның қолданылғаны туралы деректер бар. Ғалымдардың көпшілігі таңбаның шығу кезеңін қола дәуірінен басталатындығын айтады. Малды немесе қандай бір затты өз иелігіне, меншігіне алу үшін арнайы бір белгі немесе символ қажет болғандықтан таңба пайда болған. Әр ру-тайпалардың немесе этникалық топтардың өздеріне тиесілі таңбалары болғандығы белгілі. Ерте кездерден бері адамдар таңбаға ерекше құрметпен қарап, мүлікке байланысты қандай бір даулы мәселелерді немесе мал ұрлықтарын таңба арқылы анықтайтын болған. «Таңба» сөзі қай тілден шыққандығы туралы анық дәлел жоқ. Алайда, Түркі-Моңғол тілдерінде ортақ мағанада қолданылса да сөздің түбірі, мағынасы жағынан Түркі тіліне жақын. Көне түркі тіліндегі жазбаларда «тамга», «тамка» және «тамгашы» түрінде кездесетіндіктер «таңба» сөзінің төркіні түркі тілінен шыққан дәуге толық негіз бар. Бұл сөздердің түп-төркінін анықтау және қолдану дәстүрлерін нақты зерделеу әліде ауқымды ғылыми зерттеулерді қажет етеді.

Таңбаның даму жолдары тотемдік сипаттарға сәйкес және ежелгі халықтардың наным-сенімі бойынша түрлі жануарлардың суретін жастартарға, үңгір қабырғаларына салу арқылы ортаға шыға бастаған. Осындай бейнелерді салып үйренген ежелгі ру-тайпа адамдары кейінірек өзінің қолданатын қару-жарақ, мүлкіне де белгі салып бастаған. Ойылайша бұл әрекет дами келе мал шаруашылығы дамыған кезде өз малдарын басқалардан ажырату үшін «ен-таңба» түрінде қолданылған. Және де темірді қыздыру арқылы малға таңба басқан. Әр ру-тайпалар өздерінің таңбаларын белгілеп ресми хат, жарлық, салық сияқты құжаттарға да қолданған.

Қазақтардың таңбалау жүйесі сонау сақ, үйсін, ғұн, қаңлы, сармат, берісі ежелгі түркі мен қыпшақ сынды байырғы этносаяси бірлестіктермен генетикалық байланысын көрсетеді. Демек, қазақтың ру-тайпалық таңбалары өзінің ежелгі кескін-бітімін күні бүгінге дейін сақтады деп айтуға әбден болады. Алайда көптеген ру-тайпалардың таңбалары өзінің әуелгі төл атауларынан ажырап қалғандығы байқалады. Бұған саяси-әлеуметтік, әсіресе, дүниетанымдық, діни, идеологиялық ықпалдардың әсер еткендігі белгілі. Мақаламызда осындай өзекті мәселелермен қатар қазақ даласының таңбаларының тарихы және ортаға шығуы және Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші жүз ру-тайпаларының таңбаларының пішін-бейнесі эпиграфикалық тұрғыдан зерттеле отырып, жаңаша көзқарастар мен пікірлер баяндалады.

Таңбалар қазақ жерінде неолиттен бастап кездеседі. Ал бұл тақырыптың зерттелуі XVII ғ-да басталса, археологтар мен этнологтар 1881 жылдардан таңбаға қатысты зерттеулер жүргізгендігі туралы мәліметтер кездеседі. Таңбаның басқа да елдерде ғылыми тұрғыдан зерттеле бастағаны да осы уақытпен тұспа-тұс келеді. Ортағасырлық қазақ ру-тайпаларының қолдаған таңбалары туралы жасалған ғылыми зерттеулер санаулы ғана. Бұған түрлі идеологиялық саяси көзқарастар әсер еткені белгілі. Осы тақырыптар аясындағы зерттеулер соңғы 20-30 жылдан бері қарқынды дамып келеді.

Әдебиеттер

Аманжолов, 1959 — *Аманжолов С.* Вопросы диалектологии и истории казахского языка ч.1. Алма-Ата.,1959. С. 8-14.

Арғынбаев, Мұқанов, Востров, 2000 — *Арғынбаев Х, Мұқанов М, Востров В.* Қазақ Шежіресі Хақында. Алматы: Атамұра. 2000. 15 б.

Аристов, 1894 — *Аристов Н.А.* Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков Большой орды и каракиргизов на основании родословных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и родовых тамгах, а также исторических данных и

начинающихся антропологических исследований // Живая старина. Год 4, вып. III-IV. 1894. С. 411-421.

Артықбаев, 2015 — *Артықбаев Ж.О.* Қазақ шежіресі: Ұлы дала тарихының қайнар көзі мен тұжырымдамасы Астана, «Фолиат», 2015, 103 б.

Гродековъ, 1889 — *Гродековъ Н.И.* Киргизы и Каракиргизы Сырь-Дарьинской Области. Ташкентъ: 1889. С. 4-8.

Кузнецов, 1927 — *Кузнецов А. О надписи на камне Тамгалы-Тас в пустыне Бетпак-Дала Атбасарского уезда Акмолинской губернии // Записки Семипалатинского отдела Географического общества. Вып. XVI, 1927. 1-3 бб.*

Қазақтың этнографиялық категориялар, 2014 — Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, Энциклопедия. 5-том, Нұрсан Әлімбаев және авторлар, Астана: Азия Арнасы, 2014. 343 б.

Қайдар, 2008 — *Қайдар Ә.* Қазақ қандай халық? Алматы: Дайк-Пресс, 2008. 543-544 б.

Қарамендина, 2021 — *Қарамендина М.* Қазақ халқының таңбалары мен ұрандары, Алматы: Арыс, 2021, 31-32 бб.

Қыдырәлі, Бабаяр, 2015 — *Қыдырәлі Д, Бабаяр Ф.* Түркі мәңгі тасы: «Шивээт улаан» таңбалы ескерткіші, Астана: 2015, 9 б.

Левшин, 1832 — *Левшин А.И.* Описание киргиз-кайсацкихъ или киргиз-казачьихъ орд и степей. Ч.3. Этнографические известия. СПб., 1832.

Манасбай, 2006 — *Манасбай Қ.* Түркі Халықтары, оның ішінде Қазақ Шежіресінде Кездесетін Таңба атауы хақында // Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түркі университеті, *Түркология*, 2006, 81-бет

Мыңжан, 1994 — *Мыңжан Н.* Қазақтың Қысқаша Тарихы. Алматы: Жалын. 1994. 40-46 бб.

Рогожинский, 2010 — *Рогожинский А.Е.* «Мы, нижеприложившие истинные тамги...» (опыт идентификации родоплеменных знаков казахов Старшего жуза) // Роль Номадов В Формировании Культурного Наследия Казахстана. Алматы: Print-S. 2010. 101 б.

Рогожинский, 2013 — *Рогожинский А.Е.* Проблемы изучения достоверительных знаков средневековых кочевников Казахстана // *Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук.* 2013. № 3 (289). С. 226-240.

Самашев, 2018 — *Самашев С.К.* Қазақ Даласының Ортағасырлық Таңбаларын Зерттеудің Кейбір Мәселелері. *Электронный научный журнал «edu.e-history.kz»* № 4(16), Астана, 2018, 2 б.

Самашев, Базылхан, Самашев, 2021 — *Самашев З, Базылхан Н, Самашев С.* Көне Түркі таңбалары, Алматы: Абди. Б. 35-39.

Сейдімбек, 2008 — *Сейдімбек А.* Қазақтың Ауызша Тарихы (Шежірелік деректерді пайымдау). Астана: Фолиант. 2008. Б. 661-672.

Тынышпаев, 2009 — *Тынышпаев М.* История Казахского Народа. Алматы: Санат. 2009. Б. 130-132.

Тынышпаев, 2010 — *Тынышпаев М.* Қазақ халқының тарихы Қарағанды, «Болашақ-Баспа», 2010, 88-89 бб.

Шнанов, 2018 — *Шнанов У.Р.* Ру таңбаларының шығу тарихы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің *Хабаршысы.* Астана. 2 (123) 2018. 70 б.

Ағса, 2019 — *Ағса F.* Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü. 2019. s. 85.

Ақçокраклы, Отар, 1996 — *Ақçокраклы О., Отар, І.* Кırım'da Tatar Tamgaları. Haz: Ünver Sel, Ankara: KDKY, 1996, s. 35.

Алыılmaz, 2007 — *Алыılmaz С.* «Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler.» *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002: 613-615.

Bahadır Han, 1996 — *Bahadır Han Ebulgazi.* Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü). Çevren Zuhâl Kargı Ölmez. Ankara: Simurg yay. 1996. s 425.

Enveroğlu, 2005 — *Enveroğlu İ.* Çağdaş Azerbeycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2005. Konya: s. 13.

Eyüpoğlu, 1988 — *Eyüpoğlu İ. Z.* Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. İstanbul, 1988. 72 p.

Fazlullah, 1998 — *Fazlullah Reşidüddin. Câmi'ü't-Tevârih (Dünya Tarihi).* Çeviren W.M. Thackston. Amerika: Harvard University. Ss. 32; 232; 602.

- Gökyay, 2007 — *Gökyay O. Ş. Dedem Korkudun kitabı*. İstanbul: Kabalıcı Yay. 2007. 260 p.
- Has Hacib, 2006 — Has Hacip Yusuf. *Kutadgu Bilig*. Çevren Reşid Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalıcı 2006. Pp. 258-259.
- Jüveyni, 2013 — *Jüveyni Alaaddin Ata Melik*. Tarih-i Cihan Güşa. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK. 2013. S. 158-159.
- Kaşgarlı, 2005 — *Kaşgarlı Mahmud* (2005). *Divânü lugâti't-Türk*. Çeviren Seçkin Erdi vd. İstanbul: Kabalıcı 2005. 526 p.
- Mert, 2007 — *Mert O.* «Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar.» *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 34, 2007. 234 p.
- Samashev, 2010 — *Samashev S.K.* *Kazakh Tamgas // Traditional Marking Systems: A Preliminary Survey*. London & Dover: *Dunkling Books*, 2010. Pp. 331-340.
- Somuncuoğlu, 2008 – *Somuncuoğlu S.* *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*. İstanbul: 2008, s 12-18.
- Tezcan, 2010 — *Tezcan M.* *Tamgas among the Turks in the Middle Ages: Their Role as Legal Signs, and Some Related Terms // Traditional Marking Systems: A Preliminary Survey*. London & Dover: *Dunkling Books*, 2010. 389 p.
- Tietze, 2002 — *Tietze A.* *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, (Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen)*. İstanbul, 2002. 555 s.
- Yazıcızâde, 2009 — *Yazıcızâde Ali.* *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*. İstanbul: Çamlıca 2009 - XLVI 6.

References

- Ağca, 2019 — *Ağca F.* *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı [Oghuz Khagan Epic with Uyghur Letters]*. Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü. 2019. s. 85. (In Turk.).
- Akçokraklı, Otar, 1996 — *Akçokraklı O., Otar İ.* *Kırım'da Tatar Tamgaları [Tatar Tamgas in Crimea]*. Haz: Ünver Sel, Ankara: KDKY, 1996, p. 35. (In Turk.).
- Alyılmaz, 2007 — *Alyılmaz C.* «Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler.» [Rock Depictions in the Gobi Desert and Altai Mountains]. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002: 613-615. (In Turk.).
- Amanzholov. 1959 — *Amanzholov S.* *Voprosii dialektology i istoriy kazakskogo yzika. [Issues of dialectology and history of the Kazakh language]*. Alma-Ata: 1959. p. 8-14. (In Russ.).
- Arginbaev, Mukhanov, Vostrov, 2000 – *Arginbaev H, Mukhanov M, Vostrov V.* *Kazak Shejiresi Hakinda [About the Kazakh Chronicle]*. Almaty, 15 p. (In Kaz.).
- Aristov, 1894 — *Aristov N.A.* *Opyt viyasneniya etnicheskogo sostava kirgiz-kazakov Bol'shoi Ordy na osnovanii rodoslovnykh, skazanii i svedenii o sushchestvovavshikh rodovykh deleniyakh i o rodovykh tamgah a takzhe istoricheskikh dannyykh i nachinayushchikhsya antropologicheskikh issledovaniy [Experience of Study on Ethnic Structure of Kirgizes/Kazakhs of the Big Horde Based on Genealogies, Folk Legends, Clans Divisions' Information, Clan Tamgas, Historical Sources and New Anthropological Researches]*. *Living Antiquity (Zhivaya starina)*. 1894. Nr. 4(2-3). Pp. 411-421. (In Russ.).
- Artikhbayev, 2015 — *Artikhbayev J.O.* *Kazak Shejiresi: Ulu dala tarihinin haynar kozu men tujyrymdaması [Kazakh Chronicle: The Source and Concept of History of the Great Steppe]*. Astana, 2015. 103 p. (In Kaz.).
- Bahadır Han, 1996 — *Bahadır Han Ebulgazi.* *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü) [Şecere-i Terâkime (Genealogy of the Turkmens)]*. Çevren Zuhul Kargı Ölmez. Ankara: Simurg yay. 1996. 425 p. (In Turk.).
- Enveroğlu, 2005 — *Enveroğlu İ.* *Çağdaş Azerbeycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi [The Influence of Old Turkish Stamps on Contemporary Azerbaijani Painting Art]*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2005. Konya: 13 p. (In Turk.).
- Eyüpoğlu, 1988 — *Eyüpoğlu İ. Z.* *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü [Etymological Dictionary of the Turkish Language]*. İstanbul, 1988. 72 p. (In Turk.).
- Fazlullah, 1998 — *Fazlullah Reşidüddin.* *Câmi'ü't-Tevârih (Dünya Tarihi) [Câmi'ü't-Tevârih (World History)]*. Çeviren W. M. Thackston. Amerika: Harvard University. Pp. 32; 232; 602. (In Eng.)
- Gökyay, 2007 — *Gökyay O. Ş. Dedem Korkudun kitabı [Dede Korkut book]*. İstanbul: Kabalıcı Yay. 2007. 260 p. (In Turk.).
- Grodekov, 1889 — *Grodekov N.I.* *Kirgizy i kara kirgizy Syrdariinskoi oblasti [Kirgizes and Kara-Kirgizes of Syrdarya Region]*. Vol. 1. Tashkent: 1889. Pp. 4-8 (In Russ.).
- Has Hacib, 2006 — *Has Hacip Yusuf.* *Kutadgu Bilig*. Çevren Reşid Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalıcı 2006. P. 258-259. (In Turk.).

- Haydar, 2008 — *Haydar A.* Kazak handay halih? [What kind of people are Kazakhs?]. Almaty, 2008. Pp. 543-544 (In Kaz.).
- Jüveyni, 2013 — *Jüveyni Alaaddin Ata Melik.* Tarih-i Cihan Güşa [History of the World Gusha]. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK. 2013. Pp. 158-159. (In Turk.).
- Karamendina, 2021 — *Karamendina M.* Kazak Halhinin tanbalari men urandary [Symbols and slogans of the Kazakh people]. Almaty: 2021. Pp. 10-232 (In Kaz.).
- Kaşgarlı, 2005 — *Kaşgarlı Mahmud.* (2005). Divânü lugâti't-Türk [Divânü lugâti't-Türk]. Çeviren Seçkin Erdi vd. İstanbul: Kabcacı 2005. 526 p. (In Turk.).
- Kazaktyn etnografiyalih kategorialar, 2014 — Kazaktyn etnografiyalih kategorialar, ugimdar men atularinin dasturli juyesi, Ensiklopedie. [Kazakh traditional system of ethnographic categories, concepts and names, Encyclopedia]. Vol.5, Edi: Nursan Alimbay and others. Astana, 2014. 343 p. (In Kaz.).
- Kidiralıy, Babayr, 2015 — Kidiralıy D, Babayr G. Turk mangi tasy: «Shiveet ulaan» tanbali eskeritkishi [Turkish eternal stone: the monument marked "Shiveet ulaan"]. Astana: 2015. 9 p. (In Kaz.).
- Kuznesov, 1927 — *Kuznesov A.* Onadpisi na kame Tamgaly-Tas v pustyne Betpak-Dala Atbasarskogo uezda Akmolinskoi gubernii // Zapiski Semipalatinskogo otdela Geograficheskogo obchestva [About the inscription on the Tamgaly-Tas stone in the Betpak-Dala desert of the Atbasar district of the Akmola province // Notes of the Semipalatinsk Department of the Geographical Society]. Vip. XVI, 1927. Pp.1-3. (In Russ.).
- Levshin, 1832 — *Levshin A.I.* Opisanie kirgiz-kazach'ikh ili kirgiz-kaisatskikh ord i stepei [Description of Kyrgyz-Kazakh or Kyrgyz-Kaisak Hordes and Steppes]. Vol.3. Etnograficheskie izvestia. 1832 (In Rus.)
- Manasbai, 2006 — *Manasbai H.* Turk Halihlari onun ishinde Kazak Shejiresinde kezdesetin Tanba atayi hakinda [About Turkic peoples, including the names of symbols found in the Kazakh Chronicle]. *Hozha Ahmet Ysai atindagi Halikaralih Kazak-Turk universiteti. Turkology*, 2006. p. 81 (In Kaz.).
- Mert, 2007 — *Mert O.* «Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar.» [Ancient Turkish Traces in Kemaliye: Petroglyphs and Stamps in Dilli Valley] *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Nr. 34, 2007. 234 p. (In Turk.).
- Minzhan, 1994 — *Minzhan H.* Kazaktin Kishasha Tarihi [Brief History of Kazakh]. Almaty: Jalyn, 1994. Pp. 40-46. (In Kaz.).
- Rogojinskii, 2013 — *Rogojinskii A.E.* Problemi izucheniya udostoveritelnykh znakov srednevekovykh kochevnikov Kazakistana [Problems of studying identification marks of medieval nomads of Kazakhstan]. *Izvestia NAN RK. Seria obshestvennykh i gumanitarnykh nauk*. Almaty: 3-289, 2013. Pp. 226-240. (In Russ.).
- Rogojinskii, 2010 — *Rogojinskii A.E.* Mi, nijepriilojivshie istinnie tamgi... (opit identifikatsii rodoplemennykh znakov Starshego Juz), [We, who have enclosed the true tamgas below... (experience of identification of tribal signs of the Kazakhs of the Senior Juz)]. *Roli Nomadov V Formirovanii Kulturnogo Nasledia Kazakstana*, Almaty, 2010. 101 p. (In Russ.).
- Samashev, 2010 — *Samashev S.K.* Kazakh Tamgas // Traditional Marking Systems: A Preliminary Survey. London & Dover: Dunkling Books, 2010. Pp. 331-340. (In Eng.).
- Samashev, 2018 — *Samashev S.K.* Kazak Dalasinin Orta Gasyrlyk tanbalarin Zertteudin Keybir Maseleleri [Some Problems of the Study of Medieval Symbols of the Kazakh Steppe]. *Elektronni nauchni journal. edu.e-history.kz*. no. 4(16), Astana: 2018. p. 2. (In Kaz.).
- Samashev, Bazylkhan, Samashev, 2021 — *Samashev Z, Bazylkhan N, Samashev S.K.* Kone Turki Tanbalari [Old Turkic symbols]. Almaty, 2021. Pp. 35-39. (In Kaz.).
- Seydimbek, 2008 — *Seydimbek A.* Kazaktin Auyzsha Tarihi [Kazakh Oral History]. Astana: Folyant. 2008. Pp. 661-672.
- Shnanov, 2018 — *Shnanov U.P.* Ru tanbalarinin shigu tarihi [History of origin of clan symbols]. L.N. Gumilev atindagi Eurasya ulttih universitetinin Habarshisi. Astana. 2 (123), 2018. p. 70.
- Somuncuoğlu, 2008 — *Somuncuoğlu S.* Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler [Turks in Stone from Siberia to Anatolia]. İstanbul: 2008. 12-18 p. (In Turk.).
- Tezcan, 2010 — *Tezcan M.* Tamgas among the Turks in the Middle Ages: Their Role as Legal Signs, and Some Related Terms // Traditional Marking Systems: A Preliminary Survey. London & Dover: Dunkling Books, 2010. 389 p. (In Eng.).
- Tietze, 2002 — *Tietze A.* Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı [Historical and Etymological Türkiye Turkish Dictionary], (Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen). İstanbul, 2002. 555 p. (In Turk.).
- Tynyshpaev, 2009 — *Tynyshpaev M.* Istoriya Kazakskogo Naroda. Almaty: Sanat, 2009. pp. 130-132.
- Tynyshpaev, 2010 — *Tynyshpaev M.* Kazak halkinin tarihi Karagandi, «Bolashak-Baspa», [History of the Kazakh people Karaganda]. Bolashak-Baspa, 2010. pp. 88-89 (In Kaz.).
- Yazıcızâde, 2009 — *Yazıcızâde Ali.* Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi) [Tevârih-i Âl-i Selçuk (Seljuk History)]. İstanbul: Çamlıca 2009 - XLVI p. (In Turk.).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (1)

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Тухтаева М.С. (Узбекистан) РЕНЕССАНС И ОБРАЗ ЦАРИЦЫ ТОМИРИС.....	5
Оспанова А.К. ҚАЙЫП МҰХАММЕД ХАННЫҢ ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНА ЖАЗҒАН ХАТТАРЫНА ОСМАНЛЫ АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ (XVIII ғ.).....	21
Қартова З.К., Көмеков Б.Е., Әлібай Е.А. ҚАЗАҚ БИЛЕУШІЛЕРІ ТӘУЕКЕЛІ МЕН ТҮРСЫН МҰХАММЕД ЖАРЛЫҚТАРЫНЫҢ ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ЗЕРТТЕУІ.....	34
Kuanbay O. THE MAIN PRINCIPLES AND COURSES OF TAUKE KHAN'S FOREIGN AND INTERNAL POLICIES, AND THE CORE TENETS OF THE LEGAL CODE “ZHETI ZHARGY”.....	48
Бейсембаева А.Р. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XV-ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVIII ВВ.).....	65
Zhumatay S. THE COMPLICATION OF KAZAKH-DZUNGARIAN RELATIONS IN THE 20S OF THE XVIII CENTURY.....	79
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.А., Доскараева А.А. ӘБІЛҚАЙЫР ХАННЫҢ РЕСЕЙ БИЛГІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	92
Беркінбаев О.У. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫНДАҒЫ ӘМІРСАНА КӨТЕРІЛІСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЖАСАҚТАРЫ.....	105
Алимова Д. (Узбекистан) ТРИ ШТРИХА К ИСТОРИИ ПАЛОМНИЧЕСТВА ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ К СВЯТЫНЯМ МЕККИ (вторая половина XIX – начало XX вв.).....	117
Мұхатова О.Х., Оразов Р.Е. ОРЫНБОР ЕРЛЕР ГИМНАЗИЯСЫ ЖӘНЕ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ.....	132
Рахымқұлов Д.А. БЕКБОЛАТ ӘШЕКЕЙҰЛЫ БАСТАҒАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС (XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ. ЖЕТІСУ ӨЛКЕСІ).....	150
Ratkhiddinov R.K. (Узбекистан) HISTORY OF THE HEALTH CARE SYSTEM OF THE COUNTRY OF TURKESTAN IN THE YEARS 1917-1924: AS IN THE EXAMPLE OF FERGANA PROVINCE.....	172
Аяган Б.Г., Маликова С.З. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАГЖАНА ЖУМБАЕВА В ПЕТРОПАВЛОВСКЕ В 1918-1921 ГОДЫ (ПО ДАННЫМ АРХИВОВ И ВОСПОМИНАНИЯМ СОВРЕМЕННИКОВ).....	180
Рыскулов Т.А. ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСКАНДЕРА ЖОЛАМАНОВА – ПЕРВОГО КАЗАХСКОГО НАРКОМА КЫРГЫЗСТАНА В 1920-1930-Х ГГ.....	198
Абуов Н.А., Картова З.К. ИСТОРИЯ МИГРАЦИЙ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАН В XX ВЕКЕ: ВЛИЯНИЕ НА ЭТНИЧНОСТЬ И ГРАЖДАНСКУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ.....	213
Rysbekov T.Z., Rysbekova S.T., Shintimirova V.G. HISTORICAL PERSONALISTICS OF KAZAKHSTAN AND ACADEMICIAN R.V. SULEIMENOV.....	230
АРХЕОЛОГИЯ / ЭТНОГРАФИЯ / ЭПИГРАФИКА	
Қасенали А.Е., Қасенова А.Д., Дүйсенбай Д.Б. САРЫОБА АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ КЕШЕНІНДЕГІ ҚЫПШАҚ УАҚЫТЫНЫҢ ҒИБАДАТХАНАСЫ.....	248
Сейітханұлы Ш. (Монголия), Жанықұлов Н. ҚАЗАҚ РУ-ТАЙПАЛАРЫНЫҢ ТАҢБАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЭПИГРАФИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЗЕРДЕЛЕУ.....	263

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
